

УДК 355.02 (477)

Ханін І. Г., д.е.н., проф. (Корпорація Ноосфера венчурс,
м. Дніпропетровськ)

ПАРИТЕТ ВІЙСЬКОВОЇ ТА ЦИВІЛЬНОЇ ПРОДУКЦІЇ У СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті акцентується увага на необхідності компенсації зростаючих військових витрат, що є можливим за рахунок експорту озброєнь або випуску цивільної продукції, яка б реалізовувалась на внутрішньому або зовнішніх ринках. Метою роботи є визначення засад та особливостей забезпечення паритету у виробництві військової та цивільної продукції. Наведено декілька варіантів досягнення такого паритету як способу компенсації військових витрат, який може застосовуватись на мікро- і мезорівні. У масштабах національного господарства це супроводжується рядом позитивних ефектів, що дозволяє підтримувати розвиток військово-промислового комплексу у мирний час, знижуючи навантаження на державний бюджет. Виокремлено причини, які ускладнюють досягнення паритету у виробництві військової та цивільної продукції і змушують шукати оптимальні шляхи військово-цивільної інтеграції. Сформульовано практичні пропозиції щодо забезпечення паритету зі збільшенням ефектів у сфері науково-технічного розвитку національної економіки.

Ключові слова: військово-промисловий комплекс; військові витрати; товари (технології) подвійного використання; військово-цивільна інтеграція.

Постановка проблеми. Зростання військової напруженості у світі закономірно призводить до милітаризації і нарощування обсягів виробництва військової продукції. Держави неминуче стикаються з необхідністю збільшення витрат на підтримку обороноздатності. У зв'язку з цим виникає питання про пошук шляхів і способів компенсації цих видатків, зокрема тих, що пов'язані з виробництвом товарів військового призначення. Частково це може забезпечуватись за рахунок супутнього виробництва цивільної продукції на засадах паритетності.

На збільшення оборонних витрат істотно впливає технологічне суперництво у військовій сфері. Це робить завдання компенсації витрат ще більш нагальним. Завдяки цьому стає можливим збільшувати фі-

нансування нових технологій, які можуть широко застосовуватись у цивільних сферах.

Забезпечення паритету військової та цивільної продукції в умовах ринкової економіки, з огляду на її сутність, має характерні особливості і є важливою практичною проблемою. Її вирішення охоплює широкий спектр завдань у сфері реформування військово-промислового комплексу (ВПК), розвитку технологій подвійного використання, планування асортименту і обсягів пов'язаного з військовим цивільного виробництва. Досягнення такого паритету вимагає довгострокової державної політики у межах стратегії розвитку національної економіки. Актуальність проблеми паритету для України зумовлена не тільки різким збільшенням обсягів виробництва військової продукції, а і необхідністю прискореної технологічної модернізації збройних сил і виробничої бази промисловості.

Аналіз досліджень і публікацій. В останні роки військовий сектор все більше потрапляє в поле економічних досліджень, що пов'язано з цілим рядом причин (зокрема використанням військових розробок у цивільних сферах та усвідомленням проблеми компенсації військових витрат). Це характерно і для постсоціалістичних країн, у тому числі України, в яких зміна моделі господарювання викликала перегляд основ функціонування і розвитку ВПК.

Зі здобуттям незалежності Україна зіткнулась з проблемами структурного реформування ВПК і оптимізації витрат на оборону, що комплексно досліджено у роботі В. Мунтіяна [1]. У статті О. Черняка та Г. Харламова поставлено складне завдання оцінки конвергенції витрат на оборонний комплекс і економічного розвитку [2]. Однак цей зв'язок є більш складним. Г. Лягунев пропонує включити військовий сектор у структуру макроекономіки і розглядати його в єдності з цивільними галузями [3], що відповідає світовим тенденціям військово-цивільної інтеграції. З точки зору цієї статті, потрібно звернути увагу на пропозицію автора розглядати військове виробництво у широкому сенсі, охоплюючи не тільки кінцеву військову продукцію, а і виробництво засобів виробництва і предметів іншого спрямування [3, С. 312]. Все це ставить проблему забезпечення паритету у випуску військової і цивільної продукції.

Оцінюючи вплив військового сектора на розвиток національної економіки, не можна не враховувати появу інновацій. Я. Корнаї звертає увагу, що у військовому секторі ініціюються і фінансуються винаходи, які у подальшому використовуються й у цивільних сферах (наприклад, інтегральна мікросхема, оптоволоконний кабель, мікропроцесор, Інтернет тощо) [4]. Тобто ВПК здатний продукувати передові тех-

нологічні розробки великого масштабу і створювати інноваційну продукцію для цивільного використання. В. Ріхтук, на прикладі України, розглядає проблему використання потенціалу оборонної сфери в інноваційній моделі національної економіки, торкаючись питань конверсії, монополізації, приватизації тощо. Увага акцентується, у тому числі, на забезпеченні взаємодії оборонного і цивільного виробництва, на технологіях подвійного використання (ТПВ) [5]. Ці технології є однією з основ забезпечення паритету військового і цивільного виробництва.

Увага до ТПВ в останні роки постійно збільшується у контексті технологічної модернізації армій, сталого зростання військових витрат і потреб в цивільних інноваціях. Так, у ЄС ТПВ розглядаються як один із способів реіндустріалізації, на чому фокусується нова промислова політика. У цій сфері «зливаються» інтереси оборонного сектору і цивільної промисловості, а розвиток ТПВ у підсумку дозволяє підтримувати великі військові бюджети [6].

М. Бондарець, аналізуючи досвід трансформації військових економік розвинутих країн, відзначає посилення військово-цивільної інтеграції, технологічного трансферу і конверсії військових підприємств (які починають виробляти і військову, і цивільну продукцію). Ці країни досягли значних успіхів у реформуванні ВПК саме завдяки його диверсифікації, комерціалізації та інтеграції з цивільним сектором [7]. Т. Садовська, П. Дроговоз, С. Куліков та А. Стрельцов підкреслюють постійне поглиблення військово-цивільної інтеграції у розвинених країнах [8], що тісно пов'язано з забезпеченням паритету виробництва.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Як показує аналіз, забезпечення паритету військової та цивільної продукції набуває стратегічного значення для національних економік з потужним ВПК. Однак теоретичним засадам і практичним підходам його досягнення не приділяється достатнього уваги. В останні два роки в Україні тільки почала формуватися цілісна державна політика у галузі розвитку ВПК. Тому важливо, щоб у неї було закладено таке важливе завдання, як досягнення паритету військової та цивільної продукції.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення засад та особливостей забезпечення паритету військової та цивільної продукції і його місце у стратегії розвитку національної економіки.

Основні результати дослідження. Забезпечення обороноздатності країни залежить від її економічного потенціалу і має розглядатись у військово-економічній якості. При цьому структура і масштаби військового виробництва визначаються характером військової доктрини держави. Переважаючим типом на сьогодні є оборонні доктрини, які

засновані на принципах достатності і не передбачають надмірного накопичення військових засобів.

Сучасний ВПК охоплює великі і переважно високотехнологічні галузі промисловості (автомобілебудування, авіаційна і аерокосмічна, суднобудування тощо) і включає науково-дослідні, проектні, випробувальні та інші установи, які можуть бути широко задіяні у роботі на цивільний сектор. Практично для всіх країн, які є лідерами у військовому виробництві (США, Західна Європа, Китай), є характерним високий рівень військово-цивільної інтеграції, особливо у сфері високих технологій [8]. Продукція різного призначення (військового і цивільного) випускається на одних і тих же підприємствах, при чому часто приватних (США, Західна Європа). У моделі ВПК постсоціалістичних країн переважають великі державні підприємства, а військово-цивільна інтеграція і паритетність залишаються перспективними завданнями.

В останнє десятиліття відзначається відносно стабільне зростання військових витрат, що стало загальносвітовою тенденцією і багато у чому пов'язано з нарощуванням інвестицій у НДДКР і технології. У зв'язку з цим постійно актуалізується і проблема компенсації військових витрат, що розглядається як складова економічної ефективності ВПК.

Компенсація військових витрат може здійснюватись двома основними способами: по-перше, за рахунок експорту озброєнь і, по-друге, за рахунок випуску цивільної продукції, яка реалізується на внутрішньому ринку країни або поставляється на експорт. Незважаючи на стабільне зростання світового ринку озброєнь, навіть країнам-лідерам експорт дозволяє покривати відносно невелику частину витрат. Тому паритетний випуск цивільної продукції для країн з потужним ВПК набуває стратегічного значення і з економічної точки зору, і з точки зору національної безпеки [1; 5; 7].

Випуск цивільної продукції як спосіб компенсації військових витрат може мати кілька варіантів здійснення (без урахування надання послуг і технічної допомоги): 1) випуск підприємствами ВПК цивільної продукції (в межах обсягів державного замовлення, контрактів з приватними підприємствами або для продажу на споживчому ринку); 2) реалізація у цивільному секторі товарів подвійного використання (вироби, обладнання, матеріали); 3) виробництво продукції у цивільному секторі на основі ТПВ, які передані з ВПК. Цивільна продукція може випускатись і у кооперації військових та цивільних підприємств, що вимагає відповідних механізмів співробітництва. Такий варіант дозволяє отримувати ефект синергії, оптимізувати військове виробництво, розширювати співпрацю у сфері розробки технологій.

Випуск цивільної продукції може орієнтуватися на різних споживачів, охоплюючи населення, приватні і державні підприємства, різні державні установи та органи влади. У зв'язку з цим велику роль відіграє державне замовлення, яке має використовуватись як регулюючий механізм і важіль стимулюючого впливу.

Досягнення паритету необхідно розглядати, насамперед, на рівні підприємств і галузей. На мікро- і мезорівні збільшення обсягів випуску цивільної продукції дозволяє отримувати ефект економії на масштабі і підвищувати ефективність використання виробничих потужностей. Це є особливо важливим для України, яка історично успадкувала ВПК, можливості якого набагато перевершують потреби армії.

У масштабах національного господарства зростання обсягів виробництва буде супроводжуватись збільшенням фіскальних надходжень, рівня зайнятості та доходів населення, а також насичувати внутрішній ринок країни і збільшувати експортні можливості. Виникає цілий ряд позитивних ефектів, пов'язаних зі зростанням ефективності бюджетних витрат на НДДКР, збільшенням інвестицій у інфраструктуру; оптимізацією структури військового і цивільного виробництва; модернізація технологічної бази і т.п. Це дозволяє підтримувати розвиток ВПК у мирний час, знижуючи навантаження на державний бюджет. Також паритетний підхід може використовуватись для вирішення завдань імпортозаміщення та розвитку внутрішнього ринку, особливо в сфері продукції виробничого призначення. Все це збалансує розвиток ВПК у загальній структурі промислового сектора країни.

У розвинених державах склались досить сталі моделі військово-цивільної інтеграції, у межах яких вирішуються питання випуску цивільної продукції та трансферу технологій. В Україні така модель знаходиться на етапі проектування, що змушує змінити уявлення про роль ВПК в економічній системі. У часи СРСР ВПК підпорядковувався іншим цілям, економічні критерії його існування не враховувались і сектор фактично не створював суспільної користі. Сьогодні ситуація повинна докорінно змінитись.

Стратегічною метою у цій сфері є створення тісно інтегрованої промислової бази, яка би забезпечувала виробництво і військової, і цивільної продукції. Це ускладняється через наступні причини:

- суперечливість засад функціонування військового (інтереси обороноздатності; централізоване управління; бюрократизм; плановість у розподілі інвестицій та виробництві тощо) і цивільного (економічні інтереси; конкурентний тиск; мінливість рішень; децентралізована ініціатива тощо) секторів, що породжує певну специфіку комерціалізації цивільної продукції;

- складність узгодження потреб армії і ринкового попиту, скоординованого планування асортименту та обсягів випуску цивільної продукції; швидка зміна вимог ринку доповнюється високими темпами інноваційних процесів у цивільному секторі;

- значна собівартість продукції, виготовленої на військових технологіях і обладнанні, яке існує на підприємствах ВПК;

- спотворення умов чистої конкуренції через великий рівень державного втручання, пряме фінансування і державні закупівлі;

- можливе виникнення залежності оборонної програми від комерційних замовлень і ринкових чинників;

- зловживання при державних закупівлях, лобізм тощо.

Подібні ускладнення змушують шукати оптимальні шляхи військово-цивільної інтеграції, формування національної методології і моделей забезпечення паритету у виробництві військової та цивільної продукції. У цьому контексті хотілося б виділити кілька пропозицій як загального характеру, які є актуальними для України.

По-перше, оборонні підприємства потребують додаткової підтримки у пошуку комерційних партнерів і маркетинговій діяльності, особливо на зовнішніх ринках. Це повинно супроводжуватись розвитком спеціальної ринкової інфраструктури і торговельних місій за кордоном.

По-друге, є доцільним розширення інноваційної функції державного замовлення, яка реалізується через запровадження додаткових вимог до продукції і підтримку НДДКР. Також потрібно розгорнути національну програму підвищення якості продукції вітчизняного виробництва, у межах якої може здійснюватись позиціонування і просування цивільної продукції, виробленої у ВПК.

По-третє, з огляду на єдність інтересів держави і бізнесу у сфері високих технологій, необхідно створювати спеціальні інноваційні структури (наприклад, інноваційні центри, технологічні та наукові парки, інкубатори технологій), які би займались розробкою товарів (технологій) подвійного використання, залучаючи військові і цивільні підприємства, наукові установи та університети. У зв'язку з цим може бути використана така модель співробітництва, як корпоративні і корпоративно-університетські консорціуми.

По-четверте, світовий досвід ([1; 7; 8]) дозволяє формувати різні інтегровані схеми кооперації військових (державних) і цивільних (приватних) підприємств, механізми переходу від масового до гнучкого виробництва. У цій сфері важливо забезпечити відповідні зміни виробничої бази, що залежить від узгодження військової та промислової політики, координації управління, конверсії надлишкових і технологічно застарілих виробничих потужностей. Створення змішаних виробничих ланцюжків потребує не тільки інституційних та організаційних

умов, а і нових інформаційних систем у сфері управління, які розширяють можливість взаємодії військових та підприємницьких структур з дотриманням вимог державної безпеки.

По-п'яте, існує нагальна необхідність у створенні нових механізмів об'єднання приватних і державних інвестицій у виробничу інфраструктуру і технології. З огляду на масштаби ВПК і обмеженість державного бюджету, залучення приватного капіталу є безальтернативним, але у той же час вимагає відповідної політики, включно зі страхуванням інвестицій, управлінням ризиком, гарантуванням умов тощо. Дієвим інструментом у цій сфері можуть стати державно-приватні інвестиційні програми.

По-шосте, доцільно відкрити можливості використання науково-дослідної, проектної, випробувальної, експериментальної бази ВПК для проведення НДДКР і розробки інновацій цивільного призначення.

Виходячи із загального курсу на реформування і демонополізацію ВПК, потрібно продовжити перехід до корпоративних структур військового виробництва (створення військово-промислових корпорацій) та розширення їх економічної самостійності. Принципи самоокупності і конкуренція змусять їх адаптуватися до умов ринку, диверсифікувати виробництво і нарощувати випуск продукції цивільного призначення, «поглинати» технології, що виникають у підприємницькому секторі. Надалі слід очікувати виникнення нових типів промислових корпорацій (державних або приватно-державних), які не будуть орієнтуватись виключно на військове виробництво. Єдиною орієнтацією цих корпорацій повинні бути передові технології, які допоможуть і в обороні, і у цивільних сферах.

Забезпечення паритету у виробництві військової та цивільної продукції є неможливим без розширення впливу ринку. Це вимагає поступового перетворення структури економічних відносин у ВПК, стимулювання конкуренції, залучення у сектор малого і середнього бізнесу.

Висновки. Поставлена проблема забезпечення паритету у виробництві військової та цивільної продукції піднімає велике коло питань у сфері формування асортиментної політики, виробничих ланцюжків і схем кооперації, трансферу ТПВ. Це особливо важливо для України, перед якою стоїть завдання відродження високотехнологічних галузей ВПК, і вимагає цілеспрямованої державної політики. Збільшення орієнтації військових підприємств на виробництво товарів подвійного і цивільного призначення потребує поглиблення військово-цивільної інтеграції, пошуку раціональних моделей взаємодії та спільного інвестування.

У перспективних дослідженнях передбачається розробити рекомендації щодо вдосконалення стратегії реформування ВПК і військово-цивільної інтеграції в Україні, приділивши увагу паритету у виробниц-

тві військової та цивільної продукції.

1. Мунтян В. І. Витрати на оборону в економіці держави : дис. д-ра екон. наук: 08.02.03 / В. І Мунтян; Націон-й ін-т стратегіч. дослід-нь Ради націонал. безпеки і оборони України. – Київ, 1998. – 510 с.
2. Черняк О. І. Конвергенція витрат на оборонний комплекс та економічний розвиток країни / О. І. Черняк, Г. О. Харламова // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2013. – № 2(31). – С. 36–41.
3. Лягушев Г. Е. Военная экономика в структуре макроэкономики / Г. Е. Лягушев // Весник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. – 2011. – № 1. – С. 309–312.
4. Kornai J. Innovation and dynamism: Interaction between systems and technical progress / J. Kornai // Economics of transition. – Oxford, 2010. – Vol. 18, № 4. – P. 629–670.
5. Рихтюк В. Л. Потенціал оборонної сфери в інноваційній моделі розвитку національної економіки : автореф. дис. канд. екон. наук: 08.02.03 / В. Л. Рихтюк; Ін-т екон. і прогно-ня НАН України. – Київ, 2005. – 22 с.
6. Dual-Use Technologies in the European Union: Prospects for the future [Електронний ресурс] // Friends of Europe. – Режим доступу: // www.friendsofeurope.org/media/uploads/2015/09/FoE-Dual-use-Discussion-paper-WEB.pdf.
7. Бондарець М. В. Стратегії трансформації воєнних економік розвинутих країн в умовах глобалізації : автореф. дис. канд. екон. наук: 08.05.01 / М. В. Бондарець; Ін-т світ. екон-ки і міжнар. відно-ин НАН України. – Київ, 2006. – 18 с.
8. Садовская Т. Г. Стратегическое управление процессами военно-гражданской интеграции высокотехнологических предприятий в условиях глобализации [Електронний ресурс] / Т. Г. Садовская, П. А. Дрогозов, С. А. Куликов, А. С. Стрельцов // Аудит и финансовый анализ. – Режим доступу:// http://www.auditfin.com/fin/2012/3/2012_III_09_04.pdf.

Рецензент: д.е.н., професор Сазонець І. Л. (НУБГП)

Khanin I. H., Doctor of Economics, Professor (Corporation Noosphere Ventures, Dnipropetrovsk)

PARITY BETWEEN MILITARY AND CIVIL PRODUCTS AS A PART OF STRATEGY FOR DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY

The article is focused on the pressing need to cover the growing military costs that is possible at the expense of the arms export and civilian production to be implemented on the domestic or external market. It is aimed to determine the basic principles and specific features of ensuring the parity between the military and civilian production. The study presents a few options to achieve such parity, being a way to compensate for military expenditure, which can be applied at the micro and meso level. On the national economy scale it is accompanied by a number of positive effects and allows supporting the development of the military industrial complex during peacetime, reducing the burden on the state budget. The article underlines the

reasons which cause the obstacle hampering the achievement of parity in the military and civilian production and compel us to seek the best ways of civil-military integration. This paper also formulates the practical suggestions for ensuring the parity through increasing the effects in the field of scientific and technical development of national economy.

Keywords: military-industrial complex; military expenditure; dual-use goods (technology); military and civil integration.

Ханин И. Г., д.э.н., проф. (Корпорация Ноосфера Венчурс, г. Днепропетровск)

ПАРИТЕТ ВОЕННОЙ И ГРАЖДАНСКОЙ ПРОДУКЦИИ В СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье акцентируется внимание на необходимости компенсации растущих военных расходов, что становится возможным за счет экспорта вооружений или выпуска гражданской продукции, которая бы реализовывалась на внутреннем или внешних рынках. Целью работы является определение основ и особенностей обеспечения паритета в производстве военной и гражданской продукции. Приведены несколько вариантов достижения такого паритета как способа компенсации военных расходов, который может применяться на микро- и мезоуровне. В масштабах национального хозяйства это сопровождается рядом положительных эффектов, позволяет поддерживать развитие ВПК в мирное время, снижая нагрузку на государственный бюджет. Выделены причины, затрудняющие достижение паритета в производстве военной и гражданской продукции и заставляют искать оптимальные пути военно-гражданской интеграции. Сформулированы практические предложения по обеспечению паритета с увеличением эффектов в сфере научно-технического развития национальной экономики.

Ключевые слова: военно-промышленный комплекс; военные расходы; товары (технологии) двойного использования; военно-гражданская интеграция.
